

Paul de Beer*

Arbeidstijdverkorting en volledige werkgelegenheid

Nog een lange weg te gaan

Op een moment dat de onderhandelingen over de voortzetting van het proces van arbeidstijdverkorting (ATV) moeizaam op gang komen en de bereidheid onder werknemers om nog meer loon in te leveren voor korter werken zienderogen afneemt, verschijnen in TPE twee artikelen die een veel rooskleuriger beeld schetsen van de mogelijkheden van verdergaande ATV. Zowel Ferd Crone in TPE 8/1 (verder aan te duiden als FC) als Peter van den Besselaar en Aad Ruiters in TPE 8/2 (verder PvdB/AR) komen, kort samengevat, tot de konklusie dat in de tweede helft van de jaren negentig (dus binnen tien à vijftien jaar) een 25-urige werkweek en volledige werkgelegenheid kunnen worden gerealiseerd, zonder dat werknemers of werkgevers er iets op achteruitgaan.

Opmerkelijke geluiden — hoewel niet geheel nieuw, aangezien al eerder het PvdA-Kamerlid Marcel van Dam en in navolging van hem het trio Van Kemenade/Ritzen/Wöltgens plannen presenteerden om binnen tien jaar een 25-urige werkweek in te voeren en de werkloosheid op te lossen, zonder dat dit ten koste zou gaan van de koopkracht. De aandacht die deze plannen kregen was echter omgekeerd evenredig met de bijval die ze vonden. Het is de vraag of de stukken van FC en PvdB/AR een gunstiger lot zal zijn beschoren. Hoewel hun aanpak ontegenzeggelijk degelijker is dan die van Van Dam en Van Kemenade c.s., vrees ik dat het, door hun technische en modelmatige benadering, nogal wat lezers zal ontgaan wat precies de portee van hun verhaal is. Zo verging het althans mijzelf bij eerste lezing van beide stukken.

In het algemeen dient een modelberekening naar mijn mening aan twee voorwaarden te voldoen om in de praktijk van betekenis te kunnen zijn. In de eerste plaats mag de uitkomst van het model niet slechts het resultaat zijn van een ingewikkelde en ondoorzichtige berekening, maar moet zij tevens de nodige plausibiliteit bezitten. Dat wil zeggen, dat het resultaat ook aannemelijk moet zijn voor wie niet beschikt over gevorderde wiskundige kennis of inzicht in de werking

89

* Economisch medewerker bij de Wiardi Beckman Stichting, het

wetenschappelijk bureau van de PvdA.

van economische modellen. In de tweede plaats moeten de veronderstellingen die aan het model ten grondslag liggen voldoende in overeenstemming zijn met de werkelijkheid. Naar mijn mening gaan FC en PvdB/AR wat al te gemakkelijk aan de tweede voorwaarde voorbij, terwijl met name PvdB/AR nauwelijks trachten hun konklusies *zonder* beroep te doen op hun model aannemelijk te maken. Niettemin onderschrijf ik hun konklusies in hoofdlijnen en ik wil dan ook een poging doen hun resultaten ook voor de niet-deskundige lezer wat plausibeler te maken.

Centraal in beide stukken staat de relatie tussen ATV, werkgelegenheid en inkomen enerzijds en economische groei en produktiviteitsgroei anderzijds. Met name de gevolgen van een stijging van de arbeidsproduktiviteit voor (de effecten van) ATV geven in de discussie telkenmale aanleiding tot misverstanden, zoals PvdB/AR terecht opmerken.¹ Voorstanders van ATV wijzen steevast op het voordeel van produktiviteitsstijging als financieringsbron voor ATV. Tegenstanders attenderen er daarentegen op dat een produktiviteitsstijging het werkgelegenheidseffect van ATV teniet doet. Deze ogenschijnlijke tegenstrijdigheid ontstaat echter alleen wanneer men de verschillende doeleinden van ATV met elkaar verwacht. FC en PvdB/AR dragen, mijns inziens, aan deze verwarring bij, doordat zij in eerste instantie ATV presenteren als een *middel* om volledige werkgelegenheid te realiseren, maar vervolgens bij hun berekeningen de 25-urige werkweek als een afzonderlijk doel, *naast* volledige werkgelegenheid, opvoeren. Streeft men ernaar door middel van ATV een situatie van volledige werkgelegenheid te realiseren, dan is er echter geen reden om al *bij voorbaat* van een 25-urige werkweek uit te gaan. Dit zou veeleer het *resultaat* van een (model)berekening moeten zijn dan het uitgangspunt ervan. Het is dan ook niet uitgesloten, dat voor het doel van volledige werkgelegenheid kan worden volstaan met een ATV tot bijvoorbeeld 30 uur per week of dat integendeel de werkweek juist veel sterker moet worden verkort.

Een 25-urige werkweek kan wel als zelfstandig doel worden geformuleerd vanuit het oogpunt van emancipatie van de vrouw (waarover FC en PvdB/AR echter zwijgen). Een sterk verkorte werkweek wordt door velen noodzakelijk geacht, niet alleen om een eerlijke verdeling van het betaalde en onbetaalde werk tussen mannen en vrouwen tot stand te brengen, maar ook om ieder afzonderlijk in de gelegenheid te stellen de beschikbare tijd evenwichtig over betaalde en

1. Het verbaast mij echter, dat zij uit het feit dat ik in mijn boek *Arbeids-tijdverkorting. Noodzaak, mogelijkheden, consequenties* (WBS, Amsterdam 1984) een andere definitie voor arbeidsproduktiviteit hanteer dan zij, menen te moeten

afleiden, dat ik er niets van heb begrepen. Een discussie over de vraag welke definitie het meest gangbaar is: de produktie per arbeidsuur (PvdB/AR) of de produktie per arbeidsjaar (PdB) lijkt mij echter weinig zinvol.

onbetaalde werkzaamheden te verdelen. Maar ook dan is het de vraag of men exakt aan een 25-urige werkweek (of vijfurendag) moet vasthouden. Het is veel wel mogelijk dat een wat kortere of langere werkweek evenzeer aan de doelstelling kan beantwoorden. Opmerkingen van gelijke strekking kunnen worden gemaakt ten aanzien van ATV als middel om de arbeidsomstandigheden te verbeteren.

Beschouwt men ATV en volledige werkgelegenheid als afzonderlijke doeleinden, dan wordt de relatie met productie- en produktiviteitsgroei veel doorzichtiger. Kort samengevat komt het op het volgende neer: economische groei draagt bij aan groei van de werkgelegenheid, maar kan *niet* dienen als financieringsbron van ATV. Produktiviteitsstijging kan daarentegen wel worden benut als financieringsbron van ATV, maar draagt niet bij aan de werkgelegenheid. Willen we beide doeleinden, ATV en volledige werkgelegenheid, tegelijkertijd realiseren, dan is een combinatie van zo hoog mogelijke economische groei en produktiviteitsstijging dus het gunstigst.

Ik probeer het een en ander te verduidelijken door de effecten van economische groei en van produktiviteitsgroei afzonderlijk te beschouwen. Evenals FC en PvdB/AR ga ik daarbij vooralsnog uit van konstante prijzen en een gelijkblijvende arbeidsinkomensquote. Dit betekent dat de produktiegroei en de stijging van de loonsom in procenten gelijk zijn aan de economische groei. De verandering van de loonvoet is dan steeds gelijk aan de verandering van de productie per werknemer (of per arbeidsjaar). Als het loon per werknemer (en dus de productie per arbeidsjaar) gelijk blijft kan de economische groei in zijn geheel worden aangewend om extra arbeidsplaatsen te financieren. Andersom is bij een gelijkblijvende productie per arbeidsjaar de bezetting van die extra arbeidsplaatsen noodzakelijk om de economische groei te realiseren. Of die konstante productie per arbeidsjaar het resultaat is van een konstante productie per uur en een konstante arbeidstijd òf van een hogere productie per uur en een kortere arbeidstijd, doet daarbij niet ter zake.

Wanneer de komende jaren de economische groei bijvoorbeeld 2% zal bedragen, dan kan de werkgelegenheid dus jaarlijks met 2% (circa 90.000 arbeidsjaren!) toenemen, zonder dat de werknemers daarvoor bruto ook maar iets hoeven in te leveren.

Een stijging van de arbeidsproductiviteit betekent dat een werknemer in dezelfde tijd meer gaat produceren of in een kortere tijd evenveel blijft produceren. Als de totale productie gelijk blijft (geen economische groei) en de arbeidstijd niet wordt verkort zal het loon in dezelfde mate als de produktiviteit stijgen, maar tegelijkertijd de werkgelegenheid in hetzelfde tempo afnemen. Als daarentegen de arbeidstijd in dezelfde mate wordt verkort als de produktiviteit stijgt, blijft de productie per werknemer gelijk en kan de uitstoot van arbeidskrachten worden voorkomen, zonder dat de werknemers daar

(bruto)loon voor hoeven in te leveren.

Zou de arbeidsproductiviteit de komende jaren dus bijvoorbeeld met 2½% stijgen, dan kan de arbeidstijd jaarlijks met 2½%² (oftewel ongeveer één uur per week) worden verkort, waardoor afbraak van werkgelegenheid (bij gelijkblijvende productie) wordt voorkomen, terwijl het brutoloon gelijk blijft.

Pas wanneer men de werkgelegenheid (het aantal arbeidsplaatsen) sterker wil laten toenemen dan de economische groei en/of de arbeidstijd sterker wil verkorten dan de arbeidsproductiviteit stijgt, moeten de werknemers daarvoor 'betalen' in de vorm van een verlaging van hun (reële) brutoloon. Wenst men bijvoorbeeld bovenop de werkgelegenheids groei van 90.000 arbeidsplaatsen per jaar die het resultaat is van 2% economische groei en de jaarlijkse arbeidstijd-verkorting met een uur per week die wordt gefinancierd uit de produktiviteitsstijging, jaarlijks nog eens zo'n 56.000 arbeidsplaatsen extra te creëren, dan zal daartoe de werkweek ieder jaar met een half uur extra moeten worden verkort, waarvoor de werknemers ongeveer 1¼% van hun brutoloon moeten opbrengen.³

Op basis van het bovenstaande is gemakkelijk in te zien, dat de resultaten van FC en PvdB/AR plausibel zijn, althans als men geen nauwkeurigheid tot op een tiende van een procent eist, hetgeen mij bij vooruitberekeningen over een zo lange termijn weinig zinvol lijkt. Momenteel bedraagt de werkgelegenheid ongeveer 4,5 miljoen arbeidsjaren op full-time basis (in de meeste bedrijven betekent dit momenteel 36 à 40 uur per week). Om volledige werkgelegenheid te realiseren moeten tot 1995 ongeveer 1,6 miljoen arbeidsjaren extra geschapen worden⁴ (800.000 geregistreeerde plus 300.000 verborgen werklozen plus 500.000 extra arbeidsaanbod). Voor deze toename met in totaal 35,6% is in tien jaar een jaarlijkse economische groei van 3% benodigd, althans wanneer men het gemiddelde brutoloon gelijk wenst te houden. Stelt men zich er tevreden mee dat volledige werkgelegenheid pas in het jaar 2000 wordt bereikt, dan moeten 1,7 miljoen arbeidsjaren (het arbeidsaanbod is dan met nog eens 100.000 arbeidsjaren toegenomen) oftewel 37,8% extra werkgelegenheid worden gerealiseerd in vijftien jaar. Daarvoor volstaat een jaarlijkse economische groei van 2,2%.⁵

Gaat men ervan uit dat een full-time baan momenteel 38 uur per week bedraagt en wenst men deze, met het oog op de emancipatiedoelstelling,

2. In werkelijkheid is dit iets minder, namelijk $(1 - 1/1,025) \times 100\% = 2,439\%$.

3. De berekening gaat als volgt: 56.000 arbeidsjaren is 1,244% van de totale werkgelegenheid. Daarvoor moeten de werknemers dus ongeveer 1¼% van hun brutoloon bijdragen,

waarvoor zij $(1 - 1/1,01244) \times 38$ uur = ½ uur korter gaan werken.

4. In feite kan dit iets minder zijn omdat hierbij wordt verondersteld dat alle werklozen een voltijdbaan ambiëren.

5. Immers $(1,03)^{10} = 1,356$ en $(1,022)^{15} = 1,378$.

terug te brengen tot 25 uur per week, dan is voor de financiering daarvan een produktiviteitsstijging met 13/25 ofwel 52% nodig. Wenst men deze in tien jaar te realiseren, dan moet de arbeidsproduktiviteit met 4,3% per jaar stijgen. In vijftien jaar kan men volstaan met 2,8% produktiviteitsstijging per jaar.⁶

Merk op, dat part-timers die nu reeds 25 uur per week (of minder) werken in dit geval even lang blijven werken en dankzij de produktiviteitstijging liefst 52% in inkomen vooruitgaan.

Deze resultaten zijn over het algemeen iets ongunstiger dan die van FC en PvdB/AR, wat onder meer valt te verklaren uit het feit dat ik geen rekening heb gehouden met uitkeringsgelden als financieringsbron en dat ik van 1985 in plaats van 1983 als basisjaar ben uitgegaan.

Wat is nu de relevantie van het bovenstaande voor de voortgang van het ATV-proces in de komende jaren en met name voor de CAO-onderhandelingen die momenteel gaande zijn?

Dit hangt natuurlijk in sterke mate af van het realiteitsgehalte van de gemaakte voorstellingen. Een van de meest onzekere factoren is de economische groei. Weliswaar wordt een jaarlijkse groei van 2 à 3% in de komende tijd door veel economen aannemelijk geacht, het kan toch geenszins worden uitgesloten dat de groei beduidend lager zal uitvallen. Daarvoor is de kleine Nederlandse economie te zeer afhankelijk van de internationale ontwikkelingen die in sterke mate worden gedomineerd door de onvoorspelbare Amerikaanse economie. Blijft de gemiddelde economische groei beduidend onder de twee procent, dan zal ofwel de doelstelling van volledige werkgelegenheid met behoud van brutoloon pas na de eeuwwisseling kunnen worden gerealiseerd, ofwel van de werknemers toch een brutoloonoffer moeten worden gevraagd. Ook in dat geval is het echter nog denkbaar, dat dank zij de besparingen op werkloosheidsuitkeringen de nettolonen op peil gehouden kunnen worden.

Een jaarlijkse produktiviteitsstijging van rond 3% is aan minder twijfel onderhevig. Volgens menigeen zou deze stijging zelfs nog hoger kunnen uitvallen. Dat betekent dus, dat het doel van een 25-urige werkweek met behoud van brutoloon vóór het eind van de eeuw niet te hoog gegrepen lijkt. Bedenk echter wel, dat het dan gaat om de makro-economische haalbaarheid. Deze kan slechts het resultaat zijn van de realisering op mikro- (lees: bedrijfs)niveau. En dat betekent, dat de vakbeweging erin zou moeten slagen van de werkgevers af te dwingen dat de gehele produktiviteitsstijging wordt omgezet in ATV met volledig behoud van loon. Dat dit geen eenvoudige opgave zal zijn behoeft nauwelijks betoog. Op een moment dat de ondernemers er eindelijk in zijn geslaagd zich grotendeels van de automatische prijs-

6. Immers $(1,043)^{10} = 1,52$ en $(1,028)^{15} = 1,52$.

compensatie te ontdoen, zullen zij er niet happig op zijn om vervolgens een 'automatische produktiviteitskompensatie' in te voeren. Niettemin lijkt het verstandig als de vakbeweging haar aandacht van de prijskompensatie als financieringsbron van ATV verschuift naar de produktiviteitsstijging. De recente ontwikkelingen wijzen overigens al in deze richting; naast ATV heeft immers voor de vakbeweging behoud van de koopkracht bij de huidige CAO-onderhandelingen de hoogste prioriteit.

Overigens is het volledig compenseren van produktiviteitsstijging door korter te gaan werken wellicht niet in alle bedrijven een reële eis. Sommige bedrijven zien zich immers uit (internationale) concurrentieoverwegingen gedwongen hun kostprijs te verlagen. Als men er dan in slaagt door technische innovatie de arbeidskosten per eenheid produkt te verminderen, zal men zich niet kunnen veroorloven dit vervolgens om te zetten in ATV met behoud van loon of, wat voor het bedrijf op hetzelfde neerkomt, een loonsverhoging bij gelijkblijvende arbeidstijd.

Een andere mogelijkheid is, dat de (diepte-)investeringen die nodig zijn om de produktiviteitsstijging te realiseren leiden tot een stijging van de kapitaalkosten per eenheid produkt (simpel gezegd: de nieuwe machines zijn duurder dan de oude). De investering is dan voor de ondernemer pas lonend als hij erin slaagt de arbeidskosten per eenheid produkt te verminderen. In de praktijk betekent dit hetzij ATV met inlevering van loon, hetzij behoud van loon en uitstoot van arbeidskrachten. Het is begrijpelijk dat de vakbeweging zich tegen dergelijke investeringen die tot een grotere kapitaalintensiteit leiden verzet. Niettemin kan er, makro-ekonomisch gezien, tegenover staan dat in de bedrijven die de betreffende investeringsgoederen leveren extra arbeidsplaatsen worden geschapen.

De nodige vraagtekens kunnen ook worden gezet bij de veronderstellingen van FC en PvdB/AR ten aanzien van het arbeidsaanbod. De voorspelbaarheid van deze faktor is veel geringer dan vaak wordt aangenomen. De demografische komponent in het arbeidsaanbod ligt weliswaar grotendeels vast, maar dit geldt geenszins voor de participatiegraden. FC en PvdB/AR volgen ieder in grote lijnen de vooruitberekningen van het Centraal Planbureau. Deze zijn echter gebaseerd op nogal 'voorzichtige' veronderstellingen ten aanzien van de arbeidsdeelname van (gehuwde) vrouwen. In het jaar 2000 zou nog slechts 43% van de vrouwen tussen 15 en 65 jaar zich op de arbeidsmarkt aanbieden, tegenover 80% van de mannen. De voorwaarden die FC en PvdB/AR afleiden om, met behoud van loon, volledige werkgelegenheid en een 25-urige werkweek te realiseren zijn dan ook geenszins afdoende om een eerlijke verdeling van het werk tussen mannen en vrouwen tot stand te brengen, hoewel de 25-urige werkweek in de eerste plaats vanuit emancipatieoogpunt wordt bepleit. Dat doel zal,

onder de genoemde voorwaarden, pas worden bereikt als de 21ste eeuw al een eind op streek is.

Ten slotte nog dit: een 25-urige werkweek en volledige werkgelegenheid met behoud van loon ergens tussen 1995 en 2000 mag een mooi resultaat lijken, werkelijk reden tot tevredenheid geeft het toch niet. Immers het betekent in principe dat niemand die nu een full-time baan heeft voor de komende tien à vijftien jaar een reële loonsverbetering in het vooruitzicht kan worden gesteld (afgezien van incidentele loonsverhogingen als gevolg van promotie en dergelijke). Met name voor kostwinners met een laag loon, van wie de partner er in die periode niet in zal slagen een betaalde baan te vinden (en gezien bovenstaande opmerking over het arbeidsaanbod zal het om een fors aantal gaan) is dit een weinig aantrekkelijk perspectief. De bijdragen in TPE van FC en PvdB/AR mogen dan duidelijk maken dat de soms wel zeer pessimistische geluiden die recentelijk te horen zijn geweest over de mogelijkheden van verdergaande ATV, niet terecht zijn, reden tot groot optimisme geven ze toch evenmin. Een lange en moeizame weg ligt nog voor ons.